

Теплова М. В.,
старший викладач кафедри англійської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ГІПЕРОНІМІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОМПЛЕКСУ НАУКОВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ

Анотація. У статті проаналізовано сутність лексико-семантичної категорії гіперонімії як різновиду парадигматичних відношень термінів, розглядаються особливості її функціонування в англійській термінології комплексу наукових екологічних знань, визначаються головні функції гіперонімів і сукупність формальних засобів вираження гіперо-гіпонімічних відношень у досліджуваній терміносистемі.

Ключові слова: термін, гіпонім, гіперонім, парадигматичні відношення, комплекс наукових екологічних знань, моноієрархічна та поліієрархічна система.

Постановка проблеми. Гіперонімія (або, як її ще називають, гіпонімія) є одним з найпоширеніших типів семантичних відносин у терміносистемах. Феномен гіперонімії посідає центральне місце в термінології як англійської мови, так і будь-якої іншої мови наукового спілкування. Більшість слів-термінів знаходяться в гіпо-гіперонімічних відносинах.

В англійській мові вивчається вже не перше десятиріччя, особливо треба відмітити праці таких дослідників, як Л. Брінтон, В. Фромкін, Дж. Лайонз, Дж. Скарбороу [15; 16; 17; 18]. На пострадянському просторі треба відмітити нестачу праць, присвячених гіперонімії в термінології англійської мови. Феномену гіперонімії в Україні майже не приділяється уваги. Його не вивчають у школах, терміни «гіпонім» та «гіперонім» можна зустріти суто в спеціалізованих філологічних виданнях. Сплеск інтересу до термінології припадає на двотисячні роки. Гіперонімія глибоко вивчалася Є. Котцовою [7], але по відношенню до російської мови. Російські та українські лінгвісти дали ґрунтовну загальнотеоретичну базу щодо лексикології та термінології ще в середині минулого сторіччя. Найбільш розгорнуто вона подана в працях А. Реформатсько-го, В. Татарінова, О. Селіванової, Л. Алексєєва [1; 11; 12; 13].

Мета дослідження – спроба аналітичної інтерпретації феномену гіперонімії та дослідження її функціонування в англійській термінології комплексу наукових екологічних знань передбачає виконання наступних завдань: здійснити огляд дослідження гіперонімії як різновиду відношень термінів у сучасній лінгвістиці та проаналізувати особливості взаємодії гіпонімів та гіперонімів у терміносистемі комплексу наукових екологічних знань сучасної англійської мови. Матеріал дослідження включає 2 500 понять і термінів комплексу наукових екологічних знань сучасної англійської мови, відібраних методом суцільної вибірки зі сфер фіксації та функціонування.

Виклад основного матеріалу. Оскільки терміни є словами «природної мови», то вони зазнають на собі вплив різноманітних лексико-семантичних процесів, яким підлягає лексика мови [2, с. 106]. У межах термінологічної системи терміни вступають між собою в синонімічні, антонімічні,

полісемічні, гіпонімічні і омонімічні відношення. Ці відношення, що мають назву парадигматичних, являються ознаками системності термінології.

У лінгвістичній літературі підкреслюється важлива систематизуюча роль гіперонімії як самостійної лексико-семантичної категорії.

Так, Л. Новіков зазначає, що «гіперонімія є самим фундаментальним парадигматичним відношенням, яке структурує словниковий склад мови» [9].

Зокрема, Є. Єршова зазначає: «Інтерес до гіперонімічних відношень у семантиці лексичних одиниць пояснюється тим, що родо-видові відношення визначають місце лексичних одиниць у вивчасмій лексиці, і дає можливість прогнозувати появу нових лексичних одиниць, які можуть займати вільні місця в гіперонімічних структурах» [4, с. 1].

Г. Матліна підкреслює, що «якщо синонімічні та антонімічні зв'язки об'єднують тільки частину слів, то родо-видові відношення пронизують всю лексику» [8, с. 86].

Таким чином, гіперонімія визнається універсальним парадигматичним відношенням, що структурує словниковий склад мови.

Л. Новіков дає таке визначення гіперонімії: «Під гіперонімією розуміється підпорядкування та співпідпорядкування, та побудування на їх основі ієрархічної системи термінів, при якій термін більш ширшого змісту, тобто родовий (гіперонім), включає в себе термін більш вузького змісту, тобто видовий (гіпонім)» [9, с. 241]. Наприклад, термін *biology cal hazard* є родовим для термінів *medical waste, microorganism, virus, toxin*.

З. Попова та І. Стернін зазначають: «Терміни відображають взаємозв'язок явищ та речей, що вони їх позначають, і це може бути досягнуто правильною класифікацією термінуємої дійсності на основі виділення родових та видових явищ. Це означає, що наявність термінів, що об'єднуються по підвидовим ознакам, припускає наявність термінів, що об'єднуються по видовим ознакам, а наявність останніх, у свою чергу, визначається наявністю родових термінів, тобто є елементи, що зв'язані відношеннями включення або гіперонімічними відношеннями. При гіперонімічній організації важливе те, що кожний вищий клас складається з меншої кількості одиниць з більшим об'ємом значення» [10, с. 39].

Гіпонім і гіперонім характеризуються при їх протиставленні наявністю або відсутністю тої чи іншої семантичної ознаки і утворюють опозицію. Гіперонімічні відносини зазвичай розглядаються як транзитивні (перехідні): якщо А – гіперонім В, а В – гіперонім С, то А – гіперонім С. Тоді А буде прямим гіперонімом для В і непрямим гіперонімом для С. Те ж саме справедливо і для гіпонімії [19, с. 94]. Наприклад, якщо термін *pollutant* є прямим гіперонімом для терміну *air pollutant*, який є прямим гіперонімом по відношенню до термінів *ozone, matriculate matter, carbon monox-*

ide, nityrogen oxide, sulphur dioxide, lead, термін *pollutant* буде непрямим гіперонімом для цих термінів.

Поряд з відносинами підпорядкування і панування в гіперо-гіпонімічних рядах існують і відносини рівноправності, які встановлюються між гіпонімами одного гіпероніму. Такі гіпоніми називаються согіпонімами, або еквонімами, і розрізняються виділеними в їх значеннях диференціальними ознаками при наявності якоїсь загальної семантичної частини [14, с. 87]. Так, у ряду термінів, що позначають біологічну небезпеку, терміни *influenza A, Lyme disease, salmonella, mumps, measles, scrapie, dengue fever* та інші виступають як еквоніми один одному.

Загальна схема цих відносин утворює гіпонімічну конфігурацію, яка для різних семантичних полів різних мов виявляється своєрідною і неповторною. Гіпонімічна конфігурація семантичного поля може бути багатоступінчастою або багатоярусною і набувати вигляду ланцюжкової (гіперонім – один гіпонім), радіальної (гіперонім – більше одного гіпоніму) і радіально-ланцюжкової (змішаною і найбільш складною) структури.

Існують різноманітні класифікації гіперонімів. Деякі з них співвідносяться з загальними класифікаціями термінів, інші властиві суто гіпо-гіперонімам.

Так, гіпероніми можна розподілити за лінгвістичною класифікацією на запозичені і споконвічні, мотивовані і невмотивовані, абрєвіатури, багатослівні терміни, терміни-словосполучення і терміни-слова, терміни-вільні словосполучення і стійкі, однозначні терміни і багатозначні терміни, а також класифікацію за частинами мови. Наприклад, Е. Коцтова виділяє класифікацію гіперонімів за частинами мови, зважаючи на те, що ця класифікація – найбільш загальна з усіх можливих. Вона спирається на вихідні лексико – граматичні розбіжності частин мови. Найбільш важливими для неї є гіпероніми іменників та гіпероніми дієслів [7, с. 12].

В лінгвістичній літературі виділяють також формально-семантичні та власне семантичні гіперонімічні зв'язки. Більшість термінів, з'єднаних формально-семантичними гіперонімічними відношеннями, створюються за допомогою приєднання до гіперонімів узгоджених та неузгоджених означень, у ролі яких частіше за все виступають прикметники або іменники. У терміносистемі наукових екологічних знань переважна більшість термінів пов'язана формально-семантичними гіперонімічними відношеннями, наприклад: *condition – agro-meteorological conditions, accident condition, ambient conditions, emergency conditions, favorable conditions*. Це дозволяє зробити висновок, що в термінології системність проявляється не тільки на рівні логіко-понятійної співвіднесеності, але і на рівні лексичних і словоформуючих засобів [5].

Гіпероніми можна класифікувати і за іншими ознаками. Так, Ю. Дубкова виділяє гіпоніми (і гіпероніми) першого та другого ступеню, які виникають внаслідок двох- та одноступінчастих зв'язків між словами. Вона вважає, що при класифікації за однією ознакою гіперонім і гіпоніми утворюють субполе (субпарадігму) першого ступеня підпорядкування. Перехресні зв'язки, при яких термін є гіпонімом одного поля і гіперонімом іншого, підтверджують системний характер родо-видових відносин у межах певного семантичного гнізда термінологічних одиниць [3].

Є.А. Коновалова зазначає, що «родо-видова понятійна система може бути моноієрархічною та поліієрархічною. Моноієрархічна система створюється, коли єдине початкове поняття ділиться шаг за шагом шляхом додавання індивідуальних ознак,

поки не досягається шуканий рівень ділення, і кожне поняття має тільки одне безпосереднє підпорядкування» [6, с. 83]. Прикладами моноієрархічної гіперонімічної системи в матеріалі дослідження можуть бути терміни: *abatement, aberration, abnormality, abortion, abundance, acid, adaptation, amount, arrangement, assay, bacteria, baffle, base, basin, cell, chemical* та інші.

У поліієрархічній системі кожне з понять може як підкорювати декілька понять, так і мати декілька різних підкорюючих, і таким чином входить до різних гіперо-гіпонімічних систем. На відміну від моноієрархічних систем тут існує послідовність підпорядковуючих та підпорядкованих понять, і кожне підпорядковуюче може мати більш ніж одне підпорядковане [6, с. 147]. Прикладом поліієрархічних гіперонімів у терміносистемі наукових екологічних знань є терміни: *ability, absorption, accident, activity, additive, air, age, agent, alarm, analysis, animal, approach, area, array, barrier, bed, behavior, belt, bird, body, bog, canal, capacity, case, cleaning, waste, pollution, park, activity, environment, ecosystem* та інші.

На думку З. Харитончик, гіпероніми поділяються на ті, що утворюють *ланцюгову* конфігурацію семантичного поля (гіперонім – один гіпонім), *радіальну* (гіперонім – більше одного гіпоніму) і *радіально-ланцюгову* (змішану і найбільш складну) [14, с. 87]. Так, в англійській термінології комплексу наукових екологічних знань ланцюгова гіперонімія представлена найменшою кількістю термінів, наприклад: *distillate – middledistillate, bottleneck – trafficbottleneck, botany – botanyofwilderness*. Переважну більшість гіперонімічних термінів цієї терміносистеми складають радіальні та радіально-ланцюгові конфігурації, наприклад: *density, depletion, concentration, dose, group, nutrient, monitoring, waste* та ін.

Д. Лайонз виділяє асиметричні гіпоніми або власно гіпоніми й симетричні гіпоніми, які є синонімами (якщо А є гіпонімом для В і якщо В також є гіпонімом для А (тобто якщо це відношення є двостороннім або симетричним), то А і В – синоніми.) [17, с. 478].

Як показало дослідження, термінологія комплексу наукових екологічних знань у сучасній англійській мові, як і термінології інших галузей знання, пронизана гіперо-гіпонімічними відношеннями. Так, з 2 500 наукових екологічних термінів у виборці 2 325 термінів (або 93%) можуть вступати у гіперо-гіпонімічні відносини, і лише 175 (7%) не мають гіпонімів або гіперонімів (такі, як *abiotic, canopy, clone*).

Аналіз свідчить, що на рівні формальних засобів вираження гіперо-гіпонімічні зв'язки в термінології комплексу наукових екологічних знань англійської мови реалізуються за допомогою іменників, прикметників та дієприкметників. У складених термінах-гіпонімах, таких як *plankton*, диференціувальна ознака, яка розрізняє ці одиниці, уводиться означенням до опорного компонента, внаслідок чого спостерігається звуження значення, наприклад, *decaying plankton, false plankton, freshwater plankton, oceanic plankton, saltwater plankton*. Більшість термінів, які не вступають у гіперо-гіпонімічні відносини, належать до прикметників (*adaptive*) та дієслів (*transmit*), вони зазвичай однокомпонентні (*phenotype, genome*), проте можуть складатися і з декількох слів (*coralreef*). О. Реформатський уважав, що означальні конструкції спрощують засоби розширення значення термінів, що є досить важливим для розкриття тлумачення номінативності термінів [11, с. 48].

Великий відсоток розглянутих гіперонімів (близько 30% або 810 термінів) перейшли до розряду загальноновживаної

лексики, використовуються в повсякденному спілкуванні, навчанні, а також у популярних виданнях та інших засобах масової інформації. Прикладом таких термінів, які увійшли в повсякденне спілкування, можуть бути *DNA, cell, desert, evolution, instinct, leaf, protein, mutation, mollusk, globalwarming* та інші. Цей процес пов'язаний з розвитком науки, загальною освіченістю населення, глобалізацією та підвищенням інтересом до питань екології та останніх наукових відкриттів.

За сферою використання більшість термінів є унікальними, вони зустрічаються тільки в екології або певних її галузях. Це такі терміни, як *monoterpenes, microevolution, photophyte, immersion trickling filter, peat sapropel*. Проте, система наукових екологічних знань має зв'язки з багатьма науками: медициною, біологією, хімією, географією та іншими, тому на їх перетині зустрічається багато термінів-гіперонімів (гіпонімів), наприклад: *biodiversity, nuclear, inbred line, viral diseases, lymphatic system, population density, deoxyribonucleic acid, carbon-based molecules*. Також у термінокомплексі наукових екологічних знань використовуються певні загальнонаукові терміни-гіпероніми, такі як *adaptation, investigation, method, law, process, indicator, sampling, project* та інші.

Що стосується складу та формальної структури гіперо-гіпонімичних термінів, то серед них трапляються як однокомпонентні (*echinoderm, stocking, shell, gene*), так і двоконпонентні (*populationdensity, floweringplant, pointmutation*), і багатокомпонентні терміни (*populationgrowthpatterns, land-based source of pollution, deepseasedimentcoreing*).

Висновки. Гіперонімія як самостійна лексико-семантична категорія відіграє дуже важливу роль систематизатора лексичних систем національних мов узагалі і термінологічних підсистем зокрема. Родо-видові відношення відносяться до фундаментальних типів парадигматичних відношень, за допомогою яких може бути структурований як словниковий склад мови в цілому, так і її спеціальна лексика.

Феномен гіперо-гіпонімії досить розповсюджений у термінології комплексу наукових екологічних знань англійської мови: більше ніж 90% біологічних термінів можуть вступати в гіперо-гіпонімичні стосунки з іншими термінами

Переважає більшість гіперо-гіпонімів у термінах біології англійської мови (близько 90%) належать до розряду іменників або є словосполученнями з головним словом-іменником.

Гіперо-гіпонімичні терміни екології можуть бути однокомпонентними, двоконпонентними та багатокомпонентними. Вступаючи в гіперо-гіпонімичні відношення, терміни утворюють певну конфігурацію семантичного поля.

Гіперо-гіпонімичні системи в біології зазвичай бувають складні, тому виділяються не тільки гіпероніми першого та другого ступенів, як зазвичай, але й гіпероніми до сьомого (чи навіть більше) ступеню.

Для термінів комплексу наукових екологічних знань більш характерні полі ієрархічні гіперо-гіпонімичні відношення, що свідчить про розгалужену систему семантичних зв'язків у досліджуваній терміносистемі.

Отже, будучи невід'ємною частиною всієї лексичної системи, екологічна термінологіка зберігає основні семантичні особливості загальнонавчальної лексики, пристосовуючи їх до використання фахівцями екології в їх професійній діяльності.

Література:

- Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминологического образования : [учеб. пособие] по спецкурсу / Л.М. Алексеева. – Пермь, 1998. – 120 с.
- Даниленко В.П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М., 1978. – 246 с.
- Дубкова Ю.С. Особенности аббревиатурного поля в русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Philologia/7_115106.doc.htm.
- Ершова Е.Б. Терминология уголовного права : автореф. дис. ... канд. фил. наук / Е.Б. Ершова. – Л., 1990. – 57с.
- Киршо С.М. Современная русская финансово-кредитная терминология : автореф. дис. ... канд. фил. наук / С.М. Киршо. – Одесса, 1989. – 24с.
- Коновалова Е.А. Гипер-гипонимия в экономической терминологии / Е.А. Коновалова // Филологические студии. – Симферополь, 2001. – № 2. – С. 79–85.
- Котцова Е.Е. Гипонимические связи слов в тексте / Е.Е. Котцова // Вестник Поморского университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки». – Архангельск, 2009. – № 6. – С. 78–84.
- Маглина Г.А. К вопросу о гипонимической группе / Г.А. Маглина. – Л., 1975. – 452 с.
- Новиков Л.А. Семантика русского языка / Л.А.Новиков. – М., 1982. – 43с.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 1984. – 628 с.
- Реформатский А.А. Мысли о терминологии / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – 192 с.
- Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля, 2010. – 844 с.
- Татаринов В.А. История отечественного терминоведения / В.А. Татаринов. – М. : Моск. Лицей, 1995. – С. 17–20.
- Харитончик З.А. Лексикология английского языка / З.А. Харитончик. – Минск : Высшейшая школа, 1992. – 229 с.
- Brinton L.J. The Structure of Modern English: A Linguistic Introduction / L.J. Brinton. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. – 112 p.
- Fromkin V., Robert R. Introduction to Language (10th ed.) / V. Fromkin. – Fort Worth : Harcourt Brace College Publishers, 2013. – 624 p.
- Lyons J. Semantics / J. Lyons. – V. 1. – Camb. : Cambridge Univ. Pr., 1977. – 384 p.
- Scarborough J. Medical Terminology: Classical Origins Oklahoma Series in Classical Culture / J. Scarborough. – Oklahoma : University of Oklahoma Press, 1992. – 303 p.
- Stede, Manfred. The hyperonym problem revisited : Conceptual and lexical hierarchies in language generation / M. Stede // Association for Computational Linguistics, 2000. – P. 93–99.

Теплова М. В. Гиперонимия в английской терминологии комплекса научных экологических знаний

Аннотация. В статье проанализирована сущность лексико-семантической категории гиперонимии как разновидности парадигматических отношений терминов, рассматриваются особенности ее функционирования в английской терминологии комплекса научных экологических знаний, определяются главные функции гиперонимов и совокупность формальных способов выражения гиперо-гипонимических отношений в исследуемой терминосистеме.

Ключевые слова: термин, гипоним, гипероним, парадигматические отношения, комплекс научных экологических знаний, моноиерархическая и полииерархическая система.

Теплова М. Hyperonyms in English terminological system of Environmental Science

Summary. The article deals with the essence of lexical and semantic category of hyperonyms as a kind of paradigmatic relations in terms, as well as with peculiarities of its functioning in English terminology of Environmental Science; the major functions of hyperonyms are defined, together with formal means of their representation in the terminological system under investigation.

Key words: term, hyponym, hyperonym, paradigmatic relations, terminological system of Environmental Science, monohierarchical and polyhierarchical system.